

Berk en ‘een bruikbaar verleden’

De psychoanalytische grondregel in de geschiedenis van de groeps-psychotherapie

Piet Verhagen (pverhagen@meerkanten.nl) is psychiater en groepspsychotherapeut bij de Meerkanten GGZ te Harderwijk.

Tom Berk heeft wel vaker aandacht besteed aan de geschiedenis van de groepspsychotherapie, maar bij mijn weten niet eerder zo uitvoerig als in zijn recent verschenen *Groepstherapie toen en nu* (Berk, 2009). In dit tijdschrift, waarin zelden over de geschiedenis van groepspsychotherapie wordt geschreven, besteedde hij aandacht aan de Nederlandse geschiedenis van de groepstherapie in een bewerking van de lezing die hij hield tijdens het jubileumcongres van de NVGP in 2007 onder de titel *Een bruikbaar verleden* (Berk, 2008). In het juninummer 2010 van dit tijdschrift verscheen onder dezelfde titel een aankondiging en inleiding op zijn geschiedenisboek met een samenvatting van het nawoord, dat hij blijkens de ondertitel een essay noemt (Berk, 2010). Hij besteedde aandacht aan de geschiedenis in zijn verschillende handboeken, maar een ‘grote’ geschiedenis publiceerde hij al in 1997 in het losbladige *Handboek Groepspsychotherapie* (Berk, 1997). In *Een bruikbaar verleden* zijn twee hoofdlijnen bepalend voor de gang van het essay: de ontwikkeling van de individuele psychotherapie en de opvattingen over de

kleine sociale groep. De wisselwerking tussen die twee zal aan bod komen, net als de spanningen, mede onder invloed van een ‘conservatieve psychoanalytische techniek’, uitlopend op een dynamisch samenspel dat kenmerkend is geworden voor vandaag.

Verleden en geschiedenis

Het motief zit mogelijk ook vervat in de telkens terugkerende uitdrukking ‘bruikbaar verleden’. In ieder geval leidt Berk zijn geschiedenis in 1997 daarmee in, en in zijn boek doet hij dat opnieuw. En hij gebruikte de uitdrukking dus twee keer, zoals gezegd, als titel voor een artikel in dit tijdschrift. Alleen in 1997 staat er een referentie bij, die met behulp van internet zo te vinden is: een artikel in *de Volkskrant* van 1 maart 1997 van de hand van de historicus De Rooy getiteld ‘Het verleden wordt maar geen geschiedenis’. De Rooy becommentarieert de mateloze behoefte van Nederlanders om in archieven en met behulp van wat al niet hun genealogie uit te pluizen (‘de meest verspreide geslachtsziekte van Nederland’). Hij analyseert dit

verschijnsel door te attenderen op verschuivingen in opvattingen van mensen en hun verleden. In de achttiende eeuw heerste de opvatting dat de menselijke natuur een constante was en dat er daarom nauwelijks een verschil was tussen heden en verleden, en er dus veel leerzame lessen aan het verleden te ontleen waren. In de negentiende eeuw wijzigde het perspectief in visie op voortdurende ontwikkeling – ‘de mens gaat vooruit’ – en zodoende kwam er afstand tussen heden en verleden. Zo ontstond het verschil tussen *past* en *history*, verleden en geschiedenis, waarbij geschiedenis een academische discipline werd met accent op ontwikkeling, etappes in die ontwikkeling en periodisering van de geschiedenis. Daarmee werd het verleden steeds minder bron van inspiratie, identiteit en zingeving. Deze beschrijving is als ik het goed zie nog altijd gangbaar (Stuurman, 2009, p. 37). Echter, zo stelt De Rooy, het valt natuurlijk niet uit elkaar te halen, het is een onontwarbare verstrengeling. En zo is er een zekere spanning tussen de ‘musealisering van het verleden’, en de behoefte aan een zingevend verleden. Vandaar de titel van zijn stuk: verleden dat maar geen geschiedenis wordt.

Ik ben geen professioneel historicus, dus ik weet niet wat de stand van zaken is rond dit debat, maar ik heb wel de indruk dat hiermee een sleutel gegeven is om de bedoeling van Berk te begrijpen. Zijn artikel uit 1997 heeft weliswaar als trefwoord in de titel ‘geschiedenis’ staan, en daarbij past in het licht van het betoog van De Rooy het soort van periodisering dat

Berk toepast en is blijven toepassen, maar in de eerste alinea in zijn stuk uit 1997 heet het dat hij ‘een bruikbaar verleden’ wil schetsen, een geschiedenis ‘waarin “verleden” en “geschiedenis” (aanhalingstekens van Berk zelf) tot een geheel worden verweven’, want kennis er van helpt groepstherapeuten ‘zich bewust te blijven van hun identiteit’. In het boek formuleert Berk een andere context: een *managed care*-omgeving waarin economische motieven de dienst uit maken. Daarvan is het risico dat de schat aan klinische ervaring die door de jaren heen is opgebouwd wordt vergeten, terwijl die juist zo relevant is. Het motief blijft hetzelfde; met een variant op de Rooy, het is maar beter dan het verleden geen geschiedenis wordt.

Daarmee is tevens te begrijpen, zou ik zeggen, waarom Berk zijn boek een essay noemt. Ik geloof niet dat het bedoeld is als een probeersel (men kan ook niet aan het proberen blijven). Nee, het is zeker een persoonlijke visie op ontwikkelingen in de (groeps)psychotherapie, op een wetenschappelijke, in ieder geval stevig gedocumenteerde basis.

Maar er is nog een verrassend aspect, althans naar mijn idee omdat ik het bij Berk zo niet vind maar wel vermoed. Immers de titel van het stuk van De Rooy en de inzet van Berk lijken ook te slaan op het psychotherapeutisch werk als zodanig. In (groeps)psychotherapie is de worsteling, problematiek, frustratie van menige cliënt dat het verleden maar geen geschiedenis wil worden, waardoor het verleden zich voortdurend dwingend lijkt te herhalen. En

komt de oplossing in het vizier als het verleden niet zozeer geschiedenis is geworden als wel bruikbaar.

Wat is bruikbaar?

Nu zijn we met die zogenoemde bruikbaarheid nog niet klaar. Want wat is er bruikbaar en waar gaat het om, in welke zin is er sprake van bruikbaarheid? Ik bedoel hier overigens niet de leuke en interessante wetenswaardigheden, die Berk niet nalaat te vermelden. Zo vertelt hij dat Irvin Yalom gesuperviseerd werd door Jerome Frank (p. 130), maar dat bij de eerstgenoemde de psychodynamische elementen die men bij Frank aantreft 'sterk op de achtergrond' zijn geraakt. 'Jammer genoeg', voegt de groepstherapeut en psychoanalyticus Berk daaraan toe; dat soort opmerkingen maakt hij niet zo vaak, dus dat valt op!

De critici hebben wat betreft die bruikbaarheid wel een paar vragen in handen. Berk is daar namelijk niet zo heel duidelijk over. Tenzij men aanneemt dat hetgene hij beschreven en kennelijk gekozen heeft bruikbaar is en de rest niet. Dat veronderstelt echter dat de lezer kan of zelfs zou

moeten weten wat hij heeft weggelaten en dat kan beoordelen. Dat lijkt me sterk. Of het is niet zozeer een kwestie van weglaten als wel het aan de lezer overlaten om uit het gebodene te kiezen wat bruikbaar is. Dat veronderstelt dat de lezer daartoe in staat is. Ook dat is nog maar de vraag. Zeker als men denkt aan opleiding. Mijn generatie kreeg nog het nodige materiaal uit de zogenoemde klassieken aangeboden om dat te lezen en te bespreken. Ik heb geen idee of dat nog in die mate gebeurt, ik gok van niet. Dus aan die redenering kleven op zijn minst de nodige didactische haken en ogen, terwijl dit boek wat dat betreft in opleidingen heel goed dienst zou kunnen doen. Bruikbaarheid is natuurlijk ook gelegen in het begrijpen van de achtergrond, van de herkomst van bepaalde discussiethema's.

Kinet in discussie met Berk

Neem nu de discussie die Kinet aangaat met Berk over de psychoanalytische grondregel² onder de grappige noemer 'Een Berk met andere takken' in een boek met de in dit verband veelzeggende titel *De groep in psychoanalyse* (Kinet, 2009); ik noem deze

² Even om op te frissen: *To tell everything*, zoals Fenichel in 1946 over de psychoanalytische grondregel schreef, is niet eenvoudig. Om de betekenis van de regel te begrijpen moeten we kijken hoe iemand functioneert die zich niet aan die regel houdt. Zijn impulsen tot handelen en praten worden bepaald door 1) de externe stimuli waarop hij reageert, 2) zijn fysieke staat en interne stimuli, die bepalend zijn voor de impact die externe stimuli hebben, 3) doelen en gedachten over wat hij wil doen en zeggen, waarmee hij wegdringt wat er niet toe doet, 4) de derivaten van alle verdrongen impulsen die een uitweg zoeken. De analyticus is op zoek naar het laatste, en probeert de eerste drie uit te sluiten. Eigenlijk moet de patiënt helemaal niet actief zijn, hij moet alleen niet voorkomen dat hij uiting geeft aan wat er in hem opkomt (Fenichel, 1946, p. 23-24). Freud formuleerde de psychoanalytische grondregel als alternatief voor het teweegbrengen van de hypnotische toestand. Hij ontleende dat, zoals hij zelf schrijft, aan Bernheim, die ook zonder hypnose zijn patiënten bewoog tot associëren om langs die weg te komen tot hetgeen vergeten of verdrongen was (Freud, 1923/1940, p. 214; 1913/1992, p.118-119).

omdat ik denk dat Berk zo'n titel met betrekking tot groepspsychotherapie nooit zou kiezen. Berk zegt in zijn handboek uit 2005 dat die regel in groepstherapie *niet bruikbaar* is (het cursief is van Kinet die de zin citeert; ondertussen is het woord 'bruikbaar' niet langer zomaar een woord; Berk, 2005, p. 186). In zijn geschiedenis concludeert Berk dat 'het idee dat individuele psychoanalyse in therapiegroep mogelijk is' betrekkelijk snel werd opgegeven; zo niet Kinet. Kinet, die psychiater en psychoanalyticus is, vertelt in het betreffende hoofdstuk iets over zijn achtergrond; vijf grote namen noemt hij: Freud, Klein, Winnicott, Bion en Lacan. Terzijde, Lacan speelt in het boek van Berk geen rol van betekenis, in de tekst van Kinet des te meer; bruikbaar of niet? Kinet zegt een groepstherapeut te zijn die psychoanalyse in de groep voorstaat en een waarachtig psychoanalytisch proces 'in hoofde van *elk individu afzonderlijk*'. Dat zal Berk niet zeggen. Voorts legt Kinet zijn visie op psychopathologie op tafel en wordt duidelijk dat hij in een klinische setting werkt, althans de klinische setting in dit hoofdstuk op het oog heeft. 'De groep heeft *op zich* (cursief Kinet) een aantal pre(psycho)therapeutische effecten', zo stelt hij (p. 325) en dat is opvallend genoeg. Zo ook: 'De groep draagt op zich heel wat onmiskenbare en belangrijke therapeutische effecten in zich' (p. 318). Sterker nog: '*Groepswerking* (cursief Kinet) speelt in de klinische psychotherapie een absolute hoofdrol' (p. 325); groepswerking? Maar als hij een psychoanalytische groepssessie beschrijft is de

gedachte dat 'individuen elk voor zich hun psychoanalytisch werk doen' (p. 328). De groep doet er dus wel degelijk toe, maar toch. Contra Berk concludeert Kinet dat de psychoanalytische grondregel gehandhaafd moet blijven. Het gaat niet om dialoog, interactie en goede verstandhouding anders dan als (overdrachts)weerstand, de therapeut op de achtergrond is al evenzeer een interventie, en het verleden, in de genetische zin, kan men niet laten rusten. Het verleden moet op non-actief geplaatst worden, zegt Kinet. De slotzinnen zijn te mooi om niet te citeren: 'Maar zoals roeiers zitten we met de rug naar onze bestemming toegekeerd. Sturen kunnen we (slechts) met zicht op het parcours dat we hebben afgelegd en we raken slechts vooruit met de riemen die we hebben. Het is misschien ook niet zonder belang uit welk *hout* ze gesneden zijn' (p. 335).

Psychoanalyse en groepspsychotherapie

Nu besteedt Berk heel wat aandacht aan de betekenis van de psychoanalyse voor de groepspsychotherapie. Zo beschrijft hij in het vierde hoofdstuk onder de titel 'Expansie en Conflicten' (1940-1950) de ontwikkelingen van de psychoanalyse en psychotherapie in Amerika en Engeland aan de hand van het werk van de belangrijkste vertegenwoordigers (onder anderen Meyer, Sullivan, Bion en Foulkes) en de invloed die zij hadden. Er ontstaat dan een interpersoonlijke vorm van psychodynamische psychotherapie zonder divan en zonder psychoanalytische grondregel!

Jones had in 1912 al zijn zorgen over de Amerikaanse psychoanalyse aan Freud voorgelegd (p. 76), er was een veelheid aan opvattingen die in de periode die Berk bespreekt ook tot de nodige conflicten aanleiding gaf. Groepstherapeuten hadden het uit die veelheid voor het kiezen wat ze bruikbaar achtten, en dat deden ze 'vooral ook omdat therapiegroepen interpersoonlijke interacties tussen groepsleden onderling en die met de groepstherapeut in sterke mate stimuleren' (p. 77). Dat wordt vervolgens gecompliceerd door wat Berk het Hartmann-tijdperk noemt. Een groep therapeuten in New York onder leiding van Hartmann die 'de orthodoxe Freudianen' werd genoemd, ontwikkelde het egopsychologische model, maar week daarmee aanzienlijk af van het inmiddels wijd verbreide structuurmodel van Freud. Maar wat erger is: zij accepteerden de groepstherapie niet (p. 81). Berk werkt de verschillen verder uit en laat zien dat het Hartmann-tijdperk als een nachtkaaars uitgang, ten onder aan rigiditeit en dogmatisme. Maar het heeft de relatie met de psychoanalyse geen goed gedaan, waardoor er tegenbewegingen ontstonden met (opnieuw) een sterke psychodynamische interpersoonlijke oriëntatie. Daarin speelde ook de ontwikkeling van de psychoanalytische vis-à-vispsychotherapie een belangrijke rol. Berk verbaast zich er niet over dat in die beweging groepstherapeuten eclectisch gebruikten waarmee ze affiniteit voelden (p. 86-87), met derhalve een grote variatie aan werkwijzen. Dat is de ene kant van de relatie psychoanalyse en de ontwikkeling

van groepspsychotherapie; een rode draad door het boek van Berk. Maar dan is er ook nog een figuur als Alexander Wolf, die van mening is dat individuele psychoanalyse in groepen mogelijk is. Hij zat niet in de kring van de groepsleden maar erbuiten (p. 92) en het gaat hem niet om de psychoanalytische grondregel, maar om geleide en beperkte vrije associaties (p. 93). Groepsdynamiek is niet therapeutisch werkzaam, dat leidt alleen maar af, leidt alleen maar tot een 'destructieve homogeniteit'. Wolf hoorde kennelijk tot de klasse therapeuten voor wie vooral de psychotherapeutische technieken belangrijk waren, terwijl dat voor anderen de goed functionerende groep was (en is). Ook deze dynamiek is een terugkerend thema in het boek van Berk. Overigens tekende hij in 1997 aan dat lezing van het werk van Wolf duidelijk maakt dat hier helemaal niet iemand aan het woord is die louter individueel psychoanalytisch werkt, integendeel. Wolf blijkt een 'rasechte groepspsychotherapeut' te zijn met aandacht voor de groep en voor wat zich tussen groepsleden afspeelt (Berk, 1997, p. VI.33).

Toch wordt in het vervolg van de periode 1940-1950 de betekenis van de groepsdynamiek steeds meer geaccepteerd en groeit de overtuiging dat groepstherapie geen individuele psychoanalyse in de context van een groep is. En zo is het ook in de richtlijn van de AGPA terecht gekomen.

In Engeland speelden er weer andere controversen, maar sprekend over Foulkes stelt Berk dat in de groepsanalyse de analytische grondregel niet gebruikt wordt, de groeps-

situatie leent zich er niet voor (p. 112). Er ontstaat juist een *free floating discussion*, als equivalent van de vrije associatie (Kinet moet daar niets van hebben, p. 333). Sprekend over Foulkes citeert Berk Anzieu om het verschil uit te leggen: ‘In plaats van te vragen “alles te zeggen dat in je opkomt” wordt in de regel gevraagd “te praten over wat je bezighoudt”. Dat is een vraag die egosyntoon is; de psychoanalytische grondregel is dat niet’ (p. 112). Klopt, zal Kinet zeggen, als ik hem goed begrijp: de therapeut nodigt niet uit maar legt een regel op die de ‘radicale alteriteit en kunstmatigheid van de psychoanalytische groepservaring waarborgt’ (p. 333; zie ook Berkouwer, 2004).

Knauss vat de verhouding psychoanalyse / groepspsychotherapie in het *Oxford Textbook of Psychotherapy* als volgt samen. Er zijn drie psychoanalytische georiënteerde stromingen ontstaan: psychoanalyse in de groep (Wolf), psychoanalyse van de groep (Bion) en psychoanalyse door de groep (Foulkes), en dan hebben we het nog niet eens over varianten als die van Heigl-Evers en Rutan & Stone die hij tot de eclecticische en / of integratieve benaderingen rekent (Knauss, 2007). Maar dan ligt het dus toch genuanceerder dan Berk op dit specifieke punt voorstelt? In 1997 gebruikte hij een iets andere indeling dan die van Knauss die hij ontleende aan een studie van ene Parlof (Berk, 1997, V1.64-1.67). Allereerst waren en zijn er de intrapersonalisten, zeg de voorstanders van de psychoanalyse in de groep zoals Wolf. Vervolgens de inter-personalisten die gericht zijn op transacties en relaties tussen

groepsleden, al speelt de groep geen therapeutische rol volgens de Amerikanen uit die tijd, geheel tegen de zin en mening van de Engelsen. De derde stroming betrof de integralisten. Hen gaat het om de groep. Berk herhaalt deze indeling in zijn boek niet. Hij was er indertijd al kritisch over. Het was een te sterk Amerikaans georiënteerde indeling, die vooral liet zien dat de Amerikaanse groepstherapie in die periode veel sterker individueel was gericht dan de Europese. De therapeutische betekenis en waarde van de groep komt nog onvoldoende aan bod; dat komt pas in de jaren tachtig.

Verleden en praktijk

Hoe dan ook lijkt het er dus op dat de plaats en het belang van de psychoanalytische grondregel samenhangt met de visie die men heeft op de verhouding tussen de patiënt en de groep, en op de groep als zodanig. Naarmate de groep meer gezien wordt als een fantasie, een illusie (*illusion groupale*, zoals bij Wolf en Anzieu; Berk, 1997, p. V1.33) des te sterker het accent op het individu en de psychoanalytische grondregel. Maar ondertussen ontwikkelde zich dus een psychodynamische grondregel. Ik heb de indruk gekregen dat het keerpunt of het beslissende moment bij Berk gelegen is bij de uitkomsten van het *Menninger Foundation Psychotherapy Project* (1954-1984), en de daar ontwikkelde steunende-ontdekkende vormen van psychotherapie, die Berk zo uitermate geschikt acht voor (korte) dynamische groepspsychotherapie; een keerpunt (mede)

op basis van onderzoek dus, altijd een sterk punt bij Berk, zo ook in zijn nieuwste geschiedenis. Het miraculeuze is nu dat we dat keerpunt niet uit zijn geschiedenis zelf kunnen halen, niet uit die van 1997, noch uit de jongste versie. Want hij heeft het er met zoveel woorden niet over. Daarentegen speelt het wel degelijk een belangrijke rol in zijn handboeken, in de (beschrijving van de) praktijk dus. Kinet wees al op het handboek uit 2005, maar duidelijker nog is Berk in het handboek *Korte dynamische Groepspsychotherapie* uit 2003 (Berk, 2003, pp. 105-112). Daar maakt hij zijn keuze en visie duidelijk en zo wordt duidelijk wat voor Berk bruikbaar is, en wat niet, en komen een ‘bruikbaar verleden’ en de praktijk samen. Zo wordt ook duidelijk hoe voor hem de spanning tussen individuele psychotherapie en de groep gelegen is. En ook hoe hij de verhouding tussen psychoanalyse en groepspsychotherapie ziet. Waar hij afstand neemt tot de conservatieve psychoanalyse, een term die hij vaker gebruikt en die daarom dus opvalt, haast hij zich tegelijkertijd ook om toch ook weer de overeenkomsten tussen bijvoorbeeld de therapeutische doelstellingen van de psychoanalyse en de groepspsychotherapie veilig te tellen.

Ik plaats twee kanttekeningen. Berk is niet de enige die het Menninger-onderzoek als een soort van markeringspunt in de ontwikkeling van de psychotherapie ziet. In een boeiende discussie over het onderscheid tussen psychoanalyse en psychotherapie, een discussie die teruggaat tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw, verwijst ook

Kächele (2010) naar het onderzoeksproject van Menninger als een soort van mijlpaal: de grenzen liggen niet zo scherp, noch in de wijze waarop therapeuten de therapie uitvoeren, noch in het type verandering dat teweeggebracht wordt, noch in de uitkomsten. In de tweede plaats onderstreep ik de relatie ‘bruikbaar verleden’ en praktijk met een ander woordpaar: theorie en praktijk. Daarbij gaat het om de vraag hoe theorie en praktijk elkaar informeren. Is er onder tussen niet een kloof ontstaan tussen theorie en praktijk? Negatief gesteld is de vraag of het feit dat veel werkers in de geestelijke gezondheidszorg ‘groepen doen’ zonder veel van groepen te weten niet debet is aan het ontstaan van die kloof. Positief geformuleerd is de vraag of de praktijk de theorie nog informeert zodat deze bijgesteld en verder ontwikkeld wordt.

Afronding

Een paar vragen en een opmerking tot slot als afronding van deze korte beschouwing:

- 1) Hoe staat het met de psychoanalytische, of moet ik zeggen de groepsdynamische grondregel in relatie tot de visie die we hebben op groepspsychotherapie? Anders gezegd, bestaat er een kloof tussen theorie en praktijk?
- 2) Realiseren groepstherapeuten zich (nog) dat niet slechts de grondregel als zodanig bepalend is voor het therapeutisch frame, maar met name ook de wijze waarop deze geformuleerd en gehandhaafd wordt? Dat is kennelijk niet om het even.

- 3) Hoe wordt de psychoanalytische of groepsdynamische grondregel geïntroduceerd en geformuleerd? En wat beogen we ermee?
- 4) Is dat (nog) een aandachtspunt in opleiding en supervisie?

Ik heb met deze beschouwing willen laten zien dat Berk met zijn boek uitnodigt om allerlei aspecten van de groepspsychotherapie tegen het licht te houden. Zijn geschiedenis is daarbij zeer bruikbaar te noemen. Met mijn 'probeersel' spreek ik meteen ook mijn waardering uit voor zijn werk. Tegelijk nodig ik geïnteresseerden graag uit met dit materiaal aan de slag te gaan. Er is met betrekking tot de psychoanalytische grondregel en tal van andere aspecten nog genoeg te doen en uit te pluizen. Ik noem er twee. Door de beschouwing van Berk heen is duidelijk dat het ook gaat om een visie op mensen: zijn het autonome individuen of relationele wezens? Wat was er eerst, het individu of de relatie? Handhaven we het driftmodel of hanteren we het object-relationale model? Allebei misschien? Impliciet of meer expliciet speelt dat natuurlijk een beslissende rol. Het tweede aspect, wat ook direct met het voorgaande samenhangt, is de ethiek van psychotherapie. Vandermeersch en Westerink laten zien dat de introductie van de psychoanalytische grondregel en de psychoanalytische techniek door Freud een radicale wending betekende van wat met psychotherapie werd beoogd. Dat is in het karikatuurale 'wat vind je er zelf van?' nog nauwelijks te onderkennen, maar ondertussen (Vandermeersch en Westerink, 2009,

p. 144-146). Wat beogen we met onze groepspsychotherapie? Er is tegenwoordig geen zichzelf respecterend kenniscentrum psychotherapie of behandelprogramma persoonlijkheidsstoornissen dat niet in een visie en *mission statement* heeft staan wat beoogd wordt. De kritische beschouwing van Verhaeghe (2009) over klassieke psychotherapie en over de psychoanalytische grondregel geeft alle aanleiding tot deze vragen, zowel in discussie met Berk over een bruikbaar verleden als met Kinet over de psychoanalyse in de groep.

Vandermeersch en Westerink, aan het eind van hun prachtige boek gekomen, stellen de vraag of we iets van de psychoanalyse kunnen leren. Ze wijzen dan vervolgens op een aantal motieven, vuistregels die zij bruikbaar achten. Een ervan is deze, ook in ons verband erg bruikbaar: het wel of niet gebruiken van geschiedenis en regels kan men met allerlei redeneringen motiveren, bijvoorbeeld omdat het overeenstemt met 'the state of the art', of juist niet. Dergelijke redeneringen kunnen kloppen of niet, alleen, men zou dan wel moeten weten waarom, want anders lopen we het risico dat argumenten niet veel anders zijn dan een poging 'tot het psychologisch aanzwengelen van het ik-ideaal dat zich wil spiegelen aan wat vakgenoten doen en bij de tijd wil zijn' (Vandermeersch en Westerink, 2009, p.306).

Literatuur

- Berk, T.J.C. (1997). Een geschiedenis van de groepspsychotherapie. In: T.J.C. Berk, M.P. Bolten, E. Gans, H.G.Y. Koksmas, (red ³),

³ Samenstelling van de redactie in 1995.

Handboek Groepspsychotherapie (pp. V.1.1-1.94). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum. (Dit hoofdstuk werd ook separaat uitgegeven ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de NVGP.)

Berk, T.J.C. (2003). *Handboek Korte dynamische groepspsychotherapie*. Utrecht: De Tijdstroom.

Berk, T.J.C. (2005). *Leerboek Groepspsychotherapie*. Utrecht: De Tijdstroom.

Berk, T.J.C. (2008). Een bruikbaar verleden. *Groepen*, 3, 18-28.

Berk, T.J.C. (2009). *Groepstherapie toen en nu*. Copyright © Tom Berk.

Berk, T.J.C. (2010). Een bruikbaar verleden. *Groepen*, 5, 46-53.

Berkouwer, A. Y. (2004). *Handboek de psychoanalytische setting. Anatomie van een plek*. Amsterdam: Boom.

Fenichel, O. (1946, 1st edition) *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*. London: Routledge & Kegan Paul.

Freud, S. (1913/1992). Verdere adviezen over de psychoanalytische techniek I: Over het inleiden van de behandeling. In: *Sigmund Freud – Nederlandse Editie / Klinische Beschouwingen 4*. Amsterdam-Meppel: Boom.

Freud, S. (1923/1940). Psychoanalyse und Libidotheorie. In: S. Freud, *Gesammelte*

Werke, Band XIII (pp. 209-233). London: Imago Publishing Co.

Kächele, H. (2010). Distinguishing Psychoanalysis from Psychotherapy. *The International Journal of Psychoanalysis*, 91, 35-43.

Kinet, M. (2009). Een berk met andere takken. De psychoanalytische grondregel vs de groep. In: M. Kinet (red.), *De groep in psychoanalyse. Psychoanalytisch Actueel nr. 12*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant-Uitgevers.

Knauss, W. (2007). Group Psychotherapy. In: O. Gabbard, J. S. Beck, J. Holmes (eds.), *Oxford Textbook of Psychotherapy* (pp. 35-43). Oxford: Oxford University Press.

Rooy, P. de (1997). Het verleden wordt maar geen geschiedenis. *De Volkskrant*, 1 maart http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article/712530.ece/Het_verleden_wordt_maar_geen_geschiedenis.

Stuurman, S. (2009). *De uitvinding van de mensheid. Korte wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid en cultuurverschil*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Vandermeersch, P., Westerink, H. (2009). *Godsdienstpsychologie in cultuurhistorisch perspectief*. Amsterdam: Boom.

Verhaeghe, P. (2009). *Het einde van de psychotherapie*. Amsterdam: De Bezige Bij.